

Сретен Петровић

Раскршћа у српској етнологији, митологији и магији*

Појам "раскршћа" представља једно од изузетно важних "култних" и "обредних" места у митолошко-магијским системима бројних индоевропских народа. Утолико и у традицији српског и грчког народа, чији се знатан део веровања о "раскршћима", осим у бројним ритуалним и култним радњама, које се и данас још упражњавају бар код српског народа, налази и у неколиким имагинативно-симболичким формама: у епском, приповедном и драмском стваралаштву. У компаративној анализи показаћемо да је митолошко-магијска функција "раскршћа" забележена на ширем простору но што га запоседају Индоевропљани. Тиме се долази до закључка да феномен "раскршћа" постаје, унеколико, елементом колективне, архетипске структуре људи најразличитијег порекла и култура, тако да уз култ "камена", "воде", "дрвета", "змије", "мандале", "круга" и "ватре", постаје важна чињеница духовног потенцијала човека. Стеван Јосифовић (1932: 52-53) је забележио да се код "многих народа, раскршћа сматрају као опасна, 'нечиста' места. Ту се скупљају духови и зли демони, немирне душе играју ту дивље игре под месечином, ту се бацају уврачане ствари". Савремени Грци дубоко верују да у "подне зли демони играју по раскршћима".

Сматрам, међутим, да се од укупног броја свих веровања, највећи број активности демонских бића одиграва у току ноћи. Или одређеније, врачања и магијске радње најширег спектра врше се на раскршћима у глуво доба ноћи, због чега управо "раскршћа", као и саме магијске чини које су повезане са њима, имају "изразито хтонски" и "лунарни карактер". Али, и то ваља имати на уму, један број магијских и култних радњи обавља се и у току дана, за време сунчева кретања. Реч је, на пример, о значајним ритуалима везаним за свадбене и погребне обичаје, а није мали број оних које налазимо у обредима рођења деце, посебно, у магијским поступцима у циљу очувања живота деца у оним породицама у којима се "деца не држе". Јосифовић (1932:53) је и сам приметно да се "на раскршћима [...] врача поглавито при свадби". Готово код свих примитивних народа постоје "старинска веровања о злим духовима који бораве на путевима и раскршћима".

* Део из књиге **Српска митологија. Књ. 4, Митологија раскршћа**. Просвета, Ниш, 2000. Стр. 5-6. и 23-38.

Нема никакве сумње, да "раскршћа" имају исти статус као гробља, због чега се људи на истоветан начин прибојавају ових места, а када је реч о магијским радњама, оне се ритуално изводе по истом сценарију и на гробљима и на раскршћима, односно у исто "глуво доба" - у ноћи. Што се, пак, гробља тиче, код српског народа је познато да се низ магијских активности упражњава на гробовима "самоубица", на тзв. "незнаним гробовима". Са изузетком, разуме се, процесија "додола", које део магијског ритуала за добијање кише изводе, такође, на гробљу - али у току дана. Тим поводом наводим и следеће речи Јосифовића, који осим што указује да се људи "боје од раскршћа као од места где се скупљају зли демони", додаје да се као таква места сматрају и гробља, нарочито "гробови самоубица". Разуме се, најинтензивније скупљање демона у току ноћи, односно њихово појављивање на раскршћима одиграва се у време тзв "некрштених дана", од Божића до Богојављања (7. јануара до 19. по новом календару), због чега свако избегава да се у те дане ноћу задеси у близини раскршћа, односно воденица, као места на којима они најчешће обитавају. Посебно се забрањује трудницама и породиљима да у то време напуштају кућу, а посебно не са тек рођеном децом. Ова забрана сасвим добро кореспондира са примером из племена Лулуа и Балуба, да "на раскршћа долазе жене кад од прсију одбију дете и изиђу из раздобља сексуалне забране која прати дојење" (RS, 1987: 550). Другим речима, женама поменутих племена забрањује се да у време трудноће и дојења долазе на раскршћа.

Гебрант и Шевалије сматрају да су "раскршћа епифанијска места (места појаве и откровења)", и у том смислу "места прелаза из једног света у други" (RS, 1987: 550). Иако ћемо о тој чињеници говорити у каснијим разматрањима, потребно је имати у виду да "раскршћа" представљају вододелницу бројним магијским дихотомијама: овај-онај свет, наше-туђе, унутрашње-спољашње. Дакле, то су места "прелаза" која су, каткада, судбински везана за егзистенцију било појединца или групе, града или државе.
(Стр. 5-6)

Раскршћа у српској етнологији, митологији и магији

1. Жртвовање на раскршћима

Потребно је да се најпре укаже на примере сличне култне и обичајне праксе на простору древног трачког, односно балканског тла, пре света грчког и бугарског народа. У опису познатог места у Хомеровој Одисеји, у правом смислу хтоничног подземног "раскршћа" састављеног од двеју река које се код камене стене уливају у Ахеронт, Одисеј је, како смо показали, жртвовао "за све мртваце": "медено пиће, а потом слатко вино, најзад воду, и томе је придодео бело брашно". Дакле, медено пиће, слатко вино, воду и брашно. Овим је, укратко, описана *жртва леваница*.

Код Срба, као и Бугара, вода у којој је окупан болесник, излива се на раскршће. У време Ђурђевдана, када су траве нарочито лековите, постоји магијска пракса у Бугарској да се сакупе разне траве и биље, затим се све то стави у воду, а потом се магијски обави купање болесних чланова. Све то произлази из

веровања да је биље у "време око Ђурђевдана издашно, па су и те биљке најлековитије. Са тим је повезано и *поливање* - купање болесника водом у којој се налазе различите траве, после чега се вода проспе на раскршће" (Василев, 1985:124). О детаљима из богате праксе српског народа види у каснијем прегледу ритуала у "источној културној зони".

У Бугарској је, уосталом као и у источној Србији, на снази један занимљив обичај који се упражњава у обреду сахрањивања. Наиме, "покојника носе на носилима на рукама, но често га возе колима и само у одређеним насељима у западној Бугарској возе га санама (саонице), независно од годишњег доба. На путу до цркве, где ће се обавити хришћанско опело и опраштање, све до гробља, поворка застаје на неколико места: на раскршће, крај воде и др., на местима куда је умрли ходао" (Василев, 1985:199). Ту, крај раскршћа, река и извора, поворка застаје, а свештеник чита молитву умрломе, прелива раскршће и кади. Ту се смењују носиоци леса, бацају се метални новци, оставља се неко хлебче-просфора, које се касније све до 40 дана прелива.

На основи богатог етнографског материјала, који је забележен на целокупном српском културном простору, покушаћу да назначим парадигматичне примере култне и магичке праксе повезане са раскршћима.

1) У својој студији о "раскршћима" Јосифовски је показао да у свадбеним обичајима код Срба невеста прилаже новац на "раскршће". "Тај новац представља несумњиво врсту жртве, коју млада, улазећи у нов култ, приноси новом божанству претка, од кога очекује потомство, које ће тај његов култ наставити" (Јосиф., 1932: 59-60).

2) Опште је познато да у источној Србији пратња застаје код раскршћа, али и крај река, врела, чесме, код "*мртвог камена*", "камена станца". Каткада се објашњење за застајање поред река тумачи као превентива од могућног повратка са гробља покојника у лику "вампира", тако да би, када би овај, не дај Боже, и кренуо у глуво доба са гробља, морао да се у реку утопи, односно дошавши до "раскршћа", кренуо би супротним смером који води беспућу.

О томе говоре и примери из германске погребне праксе. Тако је Замтер (1911:145-146) пронашао више случајева, не само заустављања погребне поворке, већ и спуштања самог ковчега на земљу, дајући томе занимљиво образложење. "Када се, према томе, на овоме месту, на раскршће, спусти мртвачки ковчег, онда овом обичају у основи лежи изворно схватање, да се душа умрлог, који ће бити сахрањен, бар један тренутак заустави и одлута на раскршће, које ће она одсада често посећивати. Али, пошто је сада праг, како смо видели, и место задржавања духова, смислено је претпоставити, да се полагање ковчега на праг исто тако може објаснити у реченом смислу (наиме, да су и под прагом сахрањени мртви - СП.)".

У додатку изврсне студије: *Geburt, Hochzeit, Tod* (1911:218) Замтер даје неколико карактеристичних информација које откривају специфичну позицију "раскршћа" као границе: наше-туђе, онострано-онострано, доле-горе. "Када се вози леш преко границе села у правцу гробља, тада се на граници, на туђој области, оставља један свежањ сламе, на који се ковчег спусти, да одстоји неко време. Када умрли у глуво доба ноћи устане из гроба, опседнут идејом да посети старо место становања, слама га тада опчињава и присиљава да се на њу спусти

и одмори - ту на раскршћу, граници, тако да није у стању да своје ближње узнемирава. Овде је тај нарочити разлог због којег се слама оставља на раскршћу, још увек живо сачуван у народним веровањима. Исто се тако може закључити и о поступку спуштања ковчега на *раскриће*, односно *праг*: наиме, душа треба да остане, заустави се крај раскршћа, дакле, далеко ван куће, или, ако се она ипак одлучи да крене кући, да буде заустављена и задржана код Прага, не ступивши у *унутрашњост куће*".

3) Раскршћа су и места на којима се изводи сложена и разноврсна магијска пракса, од лечења, до приношења жртве, истицања захтева големог репертоара жеља и молби, пре свега, повезана са животом и смрћу, плодношћу и уклањањем несреће. У селу Гулијану и Извору (Сврљиг) када краставци почну да цветају, тада жене *три* таква поменута цвета, који нису "везали" (јалове Цветове), односно понели род, откину и баце на раскршће како би остали цветови "везали". Овде је смисао више него очигледан. О томе види и у каснијој аутентичној верзији ритуса у "источној културној зони".

4) Исто тако и "нероткиње" траже помоћ на раскршћу од богиње плодности (Хекате)! Уосталом, видећемо, како се вода у којој су у кући купали *болесно дете* мора просути на раскршће, и то у глуво доба ноћи. У источној Србији је раширена обредна пракса да се у оној породици у којој се потомство не може сачувати, да се последње рођено дете "баца", "врља на раскрсе". Због тога су имена такве деце, коју би какав срећни пролазник пронашао и тиме постао нови породични кум, најчешће одговарала функционалном, митолошко-магијском или ситуационом разлогу, и гласила би: Најда или Најден, Наход, односно Вук, Вукадин, Вукадинка, али и Грлица, Гроздана, Гвозденија, Стамена, Стојана. У каснијим примерима, још једном ћемо се позабавити митолошко-магијским смислом "вука", односно магијом речи: "Стојан", "Стаменија" и ел.

5) Многи етнологзи, укључив ту и наше, указивали су на постојање значајних магијских церемонија на раскршћима: избацивање смећа из куће, нарочито после изношења мртваца, затим, на раскршћима се приносе жртве, при чему највећи део ових ритуалних радњи изводе жене. "Скоро искључиво учествовање женских при томе карактеристика је култова појединих хтонских и аграрно-тезморфорских божанстава" (Јосиф., 1932:59), односно да додамо: карактеристика *материнског принципа*. Као пример посебних ритуалних и жртвених радњи наводим опис Петра Костића. "У Великом Извору месе 'коњски колач', украшен фигурама коња. У поноћ уочи Тодорове суботе пале ватре - 'ране', које обилазе групе од пет до шест момака и прескачу их, *ржући као коњи*. [...] Домаћица која умеси колач, износи га на *раскриће* и даје по парче момцима и девојкама. Када коња врате кући, уведу га до *огњишта*, а домаћица, чивтајући се као коњ, даје му парче колача" (Костић, 1978: 425).

6) Шпиро Кулишић (1973:199) обелоданио је податак да су Бадње вечери стари Словени на "раскршћима" приносили жртву у храни демонском бићу вуку. "Извори XV вијека у западних Словена спомињу обичај позивања вука на објед, како би на тај начин сачували овце од вукова [...]. И у неким крајевима Србије био је обичај да се о Божићу изнесе на *раскриће* вуку вечера од свих јела са трпезе.

На Косову су на Бадњи дан спремали за вука нарочити колач који би навечер домаћин износио на кућна врата и нудио га вуку". О улози вука и његовој митолошко-магијској повезаности са раскршћима, говорићу касније.

Видимо да је у динарским пределима у којима живе Срби, приносилац жртве домаћин, мушкарац, док се у источној Србији, на простору трачко-дионизијског култа, жена појављује у улози субјекта, извршиоца ритуалних и кулtnих радњи. Тако се и обичај "додола" који се изводи као магијски чин за изазивање кише, у источној Србији састоји од *девојчица*, као учесница у процесији, док је у динарским пределима овај ритуал познат под именом "прпоруше" и изводе га пре свега *мушкарици*. Поменимо још један детаљ. Приношење жртве вуку на раскршће - како не би нападао овце - треба тумачити у смислу замене: наимае, приноси се жртва "псима" богиње Хекате. Пас и вук стоје у блиској структурној и митолошкој вези.

На слици се види "путник" - човек који одлази од куће.
Он прелази преко раскршћа, не осврћући се.

7) Код Срба је познат обичај да се човек који је кренуо на пут, пошто би изашао из куће, не сме натраг враћати, на пример, по случајно заборављену ствар. Исто тако, ступивши на раскршће забрањено је окретасти се, односно освртати уназад. Ова пракса је широко распрострањена. Замтер је забележио занимљив пример. Наимае "у покрајини Казан, кум, на путу за крштење, баца преко десног рамена на *раскриће* један свежњић, у коме се налази ђумур и нешто *спечене иловаче* из кућне пећи, и при томе, а да се не окреће, каже: *'Господе Исусу Христе, смилуј нам се'*" (Samter, 1911:148). За ову прилику је од важности оно што је већ речено о феномену "окретања", тачније о забрани окретања. Сада је поменути табу проширен и на сам чин приношења жртве. Разуме се, у обредној пракси коју описује Замтер, ствар је добила християнизирану форму. У наставку Замтер још додаје. Многи покушаји који се нуде у циљу објашњења забране окретања, плод су "каснијих умовања и немају никакву вредност. Али шта забрана стварно има да значи, о томе не може бити никакве сумње". Замтер овде понавља гледиште да се у "Грчкој душама на раскршћу приноси жртва, а да се при томе не окреће.

Овај пропис важи за све жртве које се приносе подземним демонима, које је истоветно код свих врста врачања древних Грка и Римљана, али и Индуса, и који важи и у сујејерју новијег датума". При томе, ову забрану Замтер даље радикализује наводећи како се "не избегава упућивање погледа духовима само приликом врачања. Један грчки захтев, који спада у такозване питагорејске симболе, међутим, као и сви ови, припада старом народном веровању, гласи: *'Када треба да отпутујеш од куће, не осврћи се, јер су иза тебе Ериније'*". Овде је разлог забране окретања још јасније изражен: ако би се онај који из куће одлази у свет, окренуо, он би тада угледао духове који га следе, прате. Природно, на исти начин се објашњава и забрана освртања, окретања и код свадбе и приликом одласка на крштење: наиме, супружнички пар као и дете вазда прате духови". Опште је познат пример да невеста која полази на венчање, кренувши из своје, очеве куће не сме да се окреће, како, наводно, њена деца не би личила на рођаке њене, односно очеве породице. Ово "наивно" објашњење, разумљиво, има дубљу позадину и налази се у митологији "освртања" уопште.

8) На раскршћа, осим што се избацује смеће са остацима поломљених земљаних посуда из собе у којој је мртавац био изложен, ломе се и саме посуде. О томе говори и немачки етнолог Вутке. Овај чин директног ломљења посуда на раскршћу има "апотропејски смисао да спречи долазак духова" (упор.: Јосиф., 1932: 59).

9) Међутим, како се на раскршћима, из бројних магијских разлога сусреће велик број "предмета" и ствари, поставља се питање какво је њихово потоње, магијско дејство на обичне људе, намернике, који туда пролазе. Касније ћу изложити значајне примере, који се одликују ексклузивношћу, језиком аутентичног исказа. За сада, међутим, издвајам оне случајеве магијске праксе које сам, такође у Сврљигу, али на ширем простору пронашао и забележио. Наиме, "уврачане ствари", тј. оне које се у циљу магијских функција одлажу на раскршћу (марамница, део одеће, вода која се просипа, разбијене чиније, јаја и сл.), уколико преко тих предмета није прешла каква животиња: пас, мачка, зец, или уколико их није прелетела птица пре него што какав намерник наиђе на њих, томе човеку ће се, поуздано, десити нешто непријатно, болеет или смрт у кући. Обично се каже: "такав несрећник се на раскршћу намерио на болес".

10) Исто тако, када на раскршћу погребна поворка застаје, да би се одржало опело, потребно је одмах затим, пошто поворка крене, да преко тог места на коме су биле сани, односно ковчег на земљи, најпре пређе каква животиња. Никако човек! Јер би се, у супротном, учеснику погребне поворке који први наиђе на то место, могла десити несрећа само зато што се "намерио на мртвачко опело". Овде се, очигледно, улога животиње сагледава у функцији грчких "фармакоса", који пре жртвовања треба да буду проведени кроз све делове града како би у себе упили сву градску "религијску нечистоћу" и тако, пре но што их спале, а затим, са самим чином спаљивања, магијским путем, прочистили духовни простор осталима. Није тешко докучити дубљи митолошко-магијски смисао овога веровања. Наиме, све што је имало везе са "раскршћима" магијски је "инфицирано". Како се на овим местима, најчешће, лече болесни, затим, ту се мртви заустављају, опела ради, нема никакве сумње да су та места, као и предмети одложени на њима, попримили "магијски негативна", дакле, и сасвим неугодна делотворна својства. Преласком какве животиње преко њих, пре свих "пса", "мачке" или "птице" - животиње са демонским својствима, претпоставља

се да оне са собом "односе" и магијски негативан супстрат "инфицираних" предмета и чини.

2. Жртвовање умрлима

О проблему жртвовања умрлима већ је нешто речено. Знаменити етнолог Замтер (1911:145-146, 34) сматра да се "на раскрићу, према немачком веровању, у глуво доба Нове године призивају душе умрлих", као што на "раскрићу, на месечини, играју дивљи плес душе које се не могу смирити (*die der Ruhe beraubten Seelen*). Код Ватшага у немачкој источној Африци на раскрићу се приносе жртве 'изгубљеним душама". Реч је, наиме, о "умрлим људима без деце, пре свега о старим нежењама. Пошто им никакав потомак није у стању да принесе одговарајућу жртву [...]. На раскрићима се најсигурније може један такав несмирени дух да сусретне са својом жртвом. На раскрићима, дакле, обитавају душе". Исти смисао овде добија и чин изношења сламе, смећа, метли на раскриће. "У Швајцарској се на Велики петак, усред ноћи или пре сунчева изласка, метлом чисти соба, па се то смеће онда избаци на раскриће, на којем се такве метле сусрећу на гомилама, али се оне никако не остављају у положеном ставу".

11) И у нашој етнологији забележени су слични примери. "Ако спровод пролази поред раскрића, на њ се баца гомила сламе да би се мртвац имао где да одмори, кад се врати у свој ранији стан. Слама, међутим, као што се види нарочито у индијском култу и код наших божићних обичаја, има, како је то доказао Г. В. Чајкановић, нарочиту привлачну снагу за богове и душе предака" (Јосиф., 1932: 52-53).

12) У источној Србији, а тако је изгледа на читавом тзв. шопском ареалу, позната је обредна пракса да се саоне, у којима је вожен мртвац на гробље, по повратку са гробља остављају на раскриће, односно запрега се уопште не сме користити нити саонице додиривати до 40 дана. Дакле, оне су табуисане због религијске "нечистоће". Међутим, не мало изненађује чињеница да се слична пракса сусреће код народа дијаметрално различитих култура, несличних обичајима народа проистеклих из индоевропског корена. Тако, "Бамбаре на раскрићима остављају и предмете који су припадали покојницима", а чији је смисао да се преко ових религијски нечистих предмета, "под заштитом анонимности ослободи" заједница од "отпадних, негативних, неупотребљивих и опасних снага по заједницу: Бамбаре одлажу онде сеоско смеће које је набијено нечистом снагом" (RS, 1987: 550).

Домаћин коље петла на раскршћу. Како је у његовом домаћинству за непуну годину дана двоје умрло, овим чином - својеврсним приношењем жртве божанству, односно демонима раскршћа, - жели се предупредити смрт трећег члана. Крв закланог петла, као и његова глава морају пасти на земљу.

13) У једном селу код Сврљига (чије је име: "Периш" индикативно већ и због етимолошке везе са српским и словенским божанством *Перуном*) постоји обичај да се, када за непуну годину двоје умру из једне куће, као магијски чин за предупредјење треће - према веровању народа - изгледне смрти у кући, магијски поступа на следећи начин: закоље се на самом раскршћу, на земљи, какав брав (овца или ован, прасе, а може и кокошка или петао), при чему крв мора оросити раскршће, а одсечена глава се, затим, посади на црни глог, који се обавезно има пронаћи на раскршћу, односно како је казивач Славко Голубовић дословце рекао, на "тронеђу". "Тронеђе" и "црни глог" сасвим добро кореспондирају са духовном конфигурацијом и атрибутима Хекате - *тројне* богиње, која се вазда замишља у *црним* одорама. О сличностима и незнатним разликама "тронеђа" и "раскршћа" касније ће бити посебно речи. У другој варијанти истог етногема, уколико до 40 дана двоје у кући умру, тада се, такође, на раскршћу коље нека животиња: петао или кокошка, овца, али глава мора пасти на земљу и ту остати као жртва раскршћу, са уверењем да је тиме приложена жртва за будућу "трећу главу", која се овим искомпује.

Уосталом, и у Грчкој су жене поменути богињу Хекату чак и позивале да им помогне приликом врачања. Због тога је, богиња, за узврат, тражила да јој се на раскршћима жртвују пси. Роберт Гревс (1969:107) је забележио да "Хесиод приказује Хекату у ствари као *тројну* богињу, најмоћнију од свих на небу, земљи или Тартару, али су Хелени стално истицали њену разорну моћ на рачун стваралачке, док је најзад нису свели на недопуштене обреде црне магије, нарочито на *раскршћима трију путева*".

С обзиром на чињеницу да смо "тронеђе" и "тропуће", односно "раскршће" довели у блиску смисаону везу, за прегледније објашњење митолошке функције "тронеђа" потребно је да се у помоћ позове римска митологија. Реч је о једном нарочитом божанству Лара. Лари су божанства плодних њива, а доцније и заштитници домаћих огњишта. Сваког пролећа сложеним ритуалом Лари су призивани да обезбеде богату жетву. "Њихова најстарија култна места налазила су се на слободном простору, најчешће на међама која разграничавају посед. Ту су се налазиле њихове капеле, са онолико улаза колики је био број међусобно разграничених поседа. Ларима је посвећен празник Компиталије (Compitalia), светкован у капелама на раскршћима (compitum), у које је остављан дотрајали земљораднички алат" (Строс, 1966: 227, и даље). Ово избацивање свега "трулог", "старог", тачније "смећа", и иначе је добро познат случај који кореспондира са "раскршћима". Дакле, овде је "међа" граница домаћиновог поседа од поседа других, док би "тронеђа" одељивала сеоски атар од атара два суседна села. У сваком случају митолошки смисао је истоветан, и из њега консеквентно проиходи операционализација у магијској пракси. Најзад, "култ лара је повезан с домаћим огњиштем и они су постали заштитници свих чланова породице. Жртве су им приношене приликом свих важнијих догађаја у кући (рођење, свадба, смрт, дужа путовања)". Дакле, "раскршћа", "огњишта" и "тронеђа", код Грка су повезана са Хекатом, код Римљана са Ларима.

3. Сахрањивање

14) Да су на раскршћима, или бар близу њих, некада спаљивани умрли, дакле, и сахрањивани, а затим, да су се баш за та места везивали обреди приношења жртве, показује један став из Еурипидових *Прибеглица* (види: СГТ, 1990: 365). Атена наређује Тезеју шта му ваља чинити, након што је урадио све да се седморица спале. Следи наредба: "Чуј, Тесеју, Атену, њену заповест". Најпре, аргивци се не смеју са оружјем подићи на Атену. Затим, Тезеј има да принесе жртву Питијском огњишту, и то на следећи начин. Да узме из свога дома *троног* гвоздени, и то онај који је Херакло, пошто су раскопани темељи Троје, наредио да се однесе у Питијско светилиште. И даље:

"Нож оштри, којим врат пресијечеш жртвама,
Крв пустиш, у земљу дубоко копај, скриј
До оних **седам мртвачких** ломача!
Страх он ће, дођу л' једном на град, задат им.
Кад спазе га, и повратак ће бит им лош.
Кад свршиш то, из земље мртве отпрати!
А поље свето истмичко уз **раскршће**,
Овдје ватра тијело спали, њима богу дај!
То теби, - а дјечаџим' велим аргивским:
Исменом ћете град одрастав порушит,
Отаца мртвих крв осветит пролиту".

Нема никакве сумње: ломача је направљена на раскршћу, крај истмичког поља. Ову обредну праксу прецизније описује казивање гласника у Софокловој *Антигони* (види: Антигона: 5):

"А ја ко вођ поведох мужа твојега
пољани на вис, гдено Полиников леш
још лежаше од паса грдно растрган.
Помолисмо се **раскрсница богињи**
и Плутону, свој гнев да благо уставе,
па, светом водом најпре њега оправаш,
на свежим гранама остатке **спалисмо** "

У трећем делу Софоклове трилогије, у *Едипу на Колону* (види: СГТ, 1990: 153, 158), о чему је било већ речи, дознајемо како Едип на раскршћу, на коме ће га подземне богиње примити к себи, посветиће га, треба најпре да принесе жртву, која се не сме састојати од вина, већ искључиво од воде.

"Ја тријезан а на тријезне не бих на **камен**
Тај **свети, нетесани** сјео!"

Дакле, на *неотесани камен* - који има карактер "светости", као ни на табуисано дрво, не сме се седети. У фусноти се даје објашњење, како се боговима подземним "не лије вино за жртву него вода с медом". У наставку Едип каже:

"Из врчева да лијем, што помену их?"

Збор:

Три плуска воде из сваког, а **трећи** сав!"

И у источној Србији, како смо показали, вода која је била крај одра умрлога, проспе се на раскршће, као што се чаша, односно антропоидни врч или крчаг, разбије у моменту када погребна поворка застане код раскршћа. Још је Диоген Лаертије упозоравао на древни обичај Грка да се на раскршћима приносила храна, отпаци, мрве. Неспорно је да су ти отпаци, храна, били намењени прецима. "Сличан обичај међутим постојао је и у култу Лара код Римљана. Ларима су младе жене одмах по свадби при ступању у кућу приносиле жртву; њима се напоскон жртвује и при смрти". Као објашњење за овај сложени ритуал, Јосифовић, као и други етнологзи, наводи једноставан разлог: "Узрок свих веровања која се везују за раскршћа био је, свакако тај, што су *на раскршћима сахрањивани мртваци*. Из оног што смо већ споменули, а још више из примера [...]. сматрамо да ће се та чињеница несумњиво моћи утврдити" (Јосиф., 1932: 55-56).

Када је реч о приношењу жртве Ларима, односно о римском култу Лара, на ту чињеницу указује и Елијаде. Код Римљана, упозорава Елијаде, "све до краја паганизма, домаћи култ - којим је руководио *pater familias* - одржао је своју аутономију и свој значај упоредо са заједничким култом, чији су првосвештеници били професионалци зависни од Државе". И управо онако како се то одиграло "у аријској Индији, центар култа је био домаће огњиште: њему су приношене жртве у облику, свакодневне хране, цвеће трипут месечно итд. Култ је био намењен Пенатима и Ларима, митско-обредним персонификацијама предака, као и генијима, неким врстама 'двојника' и заштитницима људских бића као појединаца" (Елијаде, II, 1991: 97). Дакле, обредна пракса се, свакако, изводила крај огњишта, али и на раскршћу.

Поменимо и обавештење које се сачувало од Питагоре, и данас још присутно у обичајној пракси многих народа. Наиме, када нешто од хране падне на земљу, не сме се подизати, као што се, када прелије вино или ракија из чаше, те се на земљу излије, сматра пожељним. Диоген Лаертије је забележио како је Питагора "својим ученицима забрањивао да подижу са земље оно што је пало доле, или зато да би се навикли да једу умерено, или зато што то указује на нечију *смрт*. Аристофан у својим *Херојима*, штавише каже: "Не једите оно што падне са стола на земљу" (Лаертије 1985: 275).

Исто обавештење налазимо и код Дилса, с тим што се списак забрана проширује и на оне за време церемонија приношења жртве (види: 32 Diels 1, 1983: 420, 415). Није тешко овај обичај старих Грка довести у везу са српском обредном праксом која се усталила за време обреда "подушја", а изводи на гробљима, односно на раскршћима, којом приликом се храна положи доле, на саму земљу, како би "умрле" душе, или душе оних којима се жртва приноси, могле непосредно да узму учешће у "гозби". Уосталом, и бадњиданска софра на слами постављеној на земљи, баш као и она на гробљу, има исти смисао: да и душе умрлих предака могу учествовати у припремљеној храни.

На цртежу се види погребна поворка како застаје на раскршћу. Мртавац је у дрвеном сандуку, постављен у санама - дрвеним саоницама. Са леве стране је "проклетија", која је недавно направљена, такође крај раскршћа.

Многи етнологичари чињеницу да су на раскршћима сахрањивани људи објашњавају осећањем идентичног страха који људи имају у присуству гробља и раскршћа. "На овакав закључак упућује нас пре свега сличност између народних веровања која се везују за гробља с једне стране а за путеве и раскршћа с друге стране и исти страх који је, близу мртаваца, човек осећао и на раскршћима" (Јосиф., 1932: 56).

15) Јосифовић је на ширем етнолошком материјалу показао како су "баш самоубице сахрањивани на раскршћима; такво је веровање у Енглеској и у Русији, а да оно постоји и у Немачкој, знамо и из Хајнеових стихова *Am Kreuzweg wird begraben, Wer selber sich brachte um.* - Најзад, то су гробови деце. По Олерију и Ливонији се некрштена деда сахрањују поглавито на раскршћима. У Јужној Русији се мртви сахрањују на раскршћима [...]. У Ирској, при сахрани, спровод стаје на раскршћу и ту се чита молитва, што представља један сурвивал обичаја сахрањивања на раскршћима [...]. И стари Словени су сахрањивани на раскршћима". У потрази за Јосифовићевим референцама, које се односе на поменуте Хајнеове стихове, пронашао сам и индикативан превод Хајнеових поменутих лирских стихова које је препевао наш лирски песник Алекса Шантић (Хајне, 1923:39):

"На **раскршћу** је гроб ледни
За **самоуби**а свет;
Ту расте грешника бедни'
Један плаветни цвет.

Ту у **ноћ нему** сам био,
Сав болом обузет;
На **месечини** се њи'о
Бедних грешника цвет"

16) Са своје стране, међутим, желим да скренем пажњу на једну другу Хајнеову песму, која је веома индикативна већ и због самог наслова: *На раскрсници*, а налази се у циклусу "Лазар" (види: Хајне, 1923).

"На **раскрсници три жене**
У једном седе реду;
Оне се кесе и преу
И грдне уздишу **сене**.

Прва кудељу држи крај уха
И конце суче, и пази
И сваки пљувачком кваса,
Стог доња усна виси јој суха.

У руци друге игра **вретено**,
Смешно и охоло
Врти се около;
Старе је око к'о цреп црвен.

Са брадавицом сврх носа **наказе**,
Ту и трећа Парка стара
У руци држи маказе
И Мисерере мукло бумбара.

О, дај, престризи нит злих тегота!
Парко, поспеши!

Извидај ме и реши
Овог ужисног бола живота!"

Дакле, песник се у овој песми обраћа трећој, наказној богињи, захтевајући од ње да учини све да га "реши овог ужасног бола живота". Дакле, Хекатине дружбенице, *Три Ериније* - јер је о њима реч, имају задатак да човека ослобађају мука, да га отправе доле, у хладни и мрачни Хад. И све то одиграва се на *раскрићу*.

17) Постоји безброј примера у српској обичајној пракси да су се на раскрићима сахрањивала "некрштена деца". Уосталом, митолошки комплекс, који говори о томе да су се у породицама где се "деца нису могла одржати", ова износила на раскрића, као и саму обредну или магијску праксу - чији целовит смисао остаје скривен њеним учесницима – треба тумачити и као својеврсно приношење жртве Хекати, ако не и као замену, супституцију за некадашње жртвовање првенаца богињи материнског права, како би остали пород који ће уследити могао да преживи. Уосталом, добро је познато да је Хеката повезана са Артемидом, богињом животиња и слободне, дивље природе, али и "богињом освете због убиства невиних деце", коју она штити, једнако као и Хеката. И оно најважније:

"Артемиду су призивале жене да им дође без смртоносних стрела и *помогне им при порођају*. Артемида чува *одојчад, децу и омладину*", а заузврат, њој су жртвовани "не само младунци дивљачи, *првенци из стада и први плодови са поља већ и људске жртве*. У култу Артемиде Ортије у Спарти можда су најпре жртвована *деца*" (Среј., 1992: 55).

У источној Србији забележио сам низ случајева да се некрштено дете искључиво сахрањује ван гробља, уосталом као и самоубице и утопљеници, иако није мали број примера да се некрштено, тек рођено дете сахрањује испод прага улазних врата (Манојлица, Сврљиг), или у неком делу зграде (Гулијан, Сврљиг), у ђубриште (Жељево). Чињеница да се у већини случајева некрштено дете закопава у "ђубриште" сугерира мисао о томе да је религијски "нечисто", и да као такво бива предато "хтонским демонима", који, иначе, обитавају на ђубриштима, раскрићима, и што је нарочито значајно, веома су покретни ноћу (упор.: Петровић, С., 1992:

154). Наша епска народна поезија препуна је примера који говоре о томе да девојке/младићи управо на раскрићу пресвисну од бола због неостварене љубави. Може бити да је реч о "самоубиствима", "саможртвовању" богињи заштитници љубави и плодности, Хекати. О томе ћемо касније на примерима опширније говорити.

4. Врачање

18) Феномен "врачања на раскрићу" већ је био дотакнут у делу излагања у коме смо говорили о приношењу жртве. "Ипак, враџбине на раскрићима врше се нарочито ноћу; оне имају дакле изразито хтонски карактер. На раскрићима се тамо врача поглавито при свадби". У источној Србији када се догоди каква епидемија, заразна болест, тада жене, нпр. Влахиње, дају тзв. "даћу за болест". "Све се оне покупе на синорско раскриће, ту донесу јела и пића [...]. Поред цвећа помећу много јела и пића - да се болест прочисти, закити и намирише".

Оне, дакле, приносе храну, приређују на раскршћима даћу, а судове у којима је била храна трајно остављају на раскршћа. "Остављена јела и судове неће нипошто никад више узети, него то пси поједу, а кола судове поразбијају" (Јосиф., 1932: 53, 59). Разуме се, ово разбијање, поред осталог, има и заштитну магијску функцију.

19) У источној Србији, како рекосмо, постоји још један занимљив магијски поступак. Наиме, када је дете болесно, тада га умију у кући, па ту воду избаци на раскршће, са магијским уверењем, да ће према принципу: *pars pro toto* = дајем ти богињу Хеката *део* ("воду" у којој је дете купано), а ти ми, заузврат, врати *цело*, "здрavo" биће. Дакле, у позадини овога веровања, иако је свест о таквом митему сасвим изгубљена из памћења, налази се вера у богињу, као хтонско божанство, у Велику Мајку, заштитницу породиља и нејачи. У том смислу, забележио сам неколико типичних примера у "источној културној зони Сврљига".

20) У сврљишком Извору, децу која дуго болују од епилепсије (у народу познатој као "падаћа болест") на раскршћу подвргавају сложеној магијској пракси под називом "заклапања и отклапања" у "вучјем железу". Реч је о замкама за хватање вукова. Та се железа на раскршћу ставе на земљу, а болесно дете, приведено у "глуво доба ноћи", стави се унутар обруча "замке". Саговорница је рекла да се болесно дете "у глуво доба" води на место звано "морепутина" - то јест "запуштено раскршће", а може бити, по смислу термина, раскршће путева које "мори" људе; то су судбинска раскршћа, те су их људи из тих разлога напустили. Касније ћемо предочити једно аутентично тумачење "моропутине". Дете се, дакле, стави, "заклапа" у *железа*. Ову магијску операцију "заклапања" обавља жена из рода - *рођака*: стрина, баба, односно мајка детета. Дете симболички стављено у "вучју замку" стоји извесно време у магичном кругу обруча железне замке. Тада се жена-рођака удаљи од детета, а затим, детету прилази друга жена, која није у роду, тзв. "туђинка", која изводи супротну магијску операцију "отклапања", тачније избављења детета мука, мора, болести. "Туђинка" добија поклон за овај "успешан" посао избављења од болести. Том приликом се детету промени одећа, која, махом, остаје на раскршћу, као "нечиста" и као "двојник болесног бића". Када се дете донесе у кућу тада се измести позиција главе у кревету, али тако да никако глава детета не дође на "западну страну", будући да је та страна "мртвачка страна". Овде је занимљиво, најпре то, да је реч о "вучјем железу". Познато је, наиме, да се вук, као демонска и код Срба култна животиња, пре свега везује за *раскршћа*, па утолико има и нарочиту заштитну, апотропејску моћ. Разуме се, "вук" као и "змија" уосталом, носи у себи и амбивалентан карактер. Дакле, овим железом се "болест прима", али и *магијски* "одстрањује". Затим, дете мора да стане на земљу, око чијих ногу, тела, се налази железни обруч, магијски круг. И сама повезаност метала са раскршћем, демонским местом, такође указује да је метал овде у амбивалентној функцији, удаљавања злих демона. Познато је, наиме, да "демони", у нашем случају "зли демони", беже од метала, али и обратно: чињеницом да се метал сада налази управо на раскршћу он уједно привлачи поменуте демоне. Као да се од вука тражи избављење, да заштити. У том контексту је и двојна улога жене: као "рођакe" и "туђинке". Нема никакве сумње да је улога "туђинке" у овом случају епифанијског карактера, од ње се очекује да подари детету "здравље", јер у кући у којој дете живи, од "рођака" помоћи

нема! Тако је, онда, улога "туђинке" исцелитељска, слична улози коју има и "промењени кум" онога детета које се, такође, магијских разлога ради износи на раскриће.

Овде је од посебне важности то да је улога жене као субјекта исцељења доминантна у ритуалу, што само упућује на закључак да се за раскрића везује женско божанство, односно код Грка, богиња Хеката. Њена моћ се пројектује у улогу "туђинке", "непознате" исцелитељке.

Врачара и њена помоћница лече на раскрићу дете од епилепсије - "падаће болести", тако што дете провлаче кроз отвор расклопљених "вучјих железа".

21) Речено је већ: уколико се болесно дете купа у кући, вода се у глуво доба" проспе на *раскриће*. Постоји низ модалитета, зависно од врсте болести, у практичном, магијском лечењу болесне деце. Ако се дете лечи од "жутице", тада се оно купа у води у коју се ставе "жуте" ствари: "жути дукат", "жута рада", "жути багрени". Испод воде која се греје за ову врсту магијског лечења ставе се дрва сакупљена од трња са три плота, при чему власници ових плотова морају носити три различита, несумњиво магијски интонирана имена: Станко, Стојан, Станимир, како би, наине, "болест стала".

22) У другом селу (Рибаре) исте "културне зоне Сврљига", дете које болује од, у народу познате болести "клинова", тј. од "бруха", "киле", купа се у води у коју се ставља тзв. "клиновита трава". Реч је о особеној врсти шиљате траве. Када се вода загреје и сипа у корито, пре но што ће се дете у њега положити, *три пута* се гребенима - са шиљцима окренутим "према унутра" провлачи кроз воду, при чему се гребени "збијају", а када се дете окупа, онда се такође *три пута* гребени "разбијају", провлаче се кроз воду тако што ће метални шиљци бити окренути ка бочним странама корита. Ова, магијским чинима "разбијена" вода, а са њом и "разбијена", уништена болест, у "глуво доба" проспе се на раскриће.

(Стр. 23-38)